

УДК 351.77

*В. В. Євтушенко,
здобувач, кафедра управління охороною суспільного здоров'я,
Національна академія державного управління при Президентові України*

НАРОДНА МЕДИЦИНА ЯК ГАЛУЗЬ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ ТА НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА НАЦІОНАЛЬНОЇ СИСТЕМИ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ (ДО ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВНОГО РЕГУЛЮВАННЯ НАРОДНОЇ МЕДИЦИНИ)

V. Ievtushenko,
applicant, Dept. of Public Health service management
National Academy of Public Administration under the President of Ukraine

TRADITIONAL MEDICINE AS A BRANCH OF UKRANIAN CULTURE AND AN INTEGRAL COMPONENT OF THE UKRANIAN NATIONAL HEALTH SERVICE SYSTEM (TO THE PROBLEM OF STATE MANAGEMENT IN TRADITIONAL MEDICINE)

У статті досліджено народну медицину як невід'ємну складову національної системи охорони здоров'я України та як важливу галузь української культури.

This article is investigating traditional medicine as an integral component of Ukrainian Health Service system and as an important branch of Ukrainian culture.

Ключові слова: українська народна медицина, національна система охорони здоров'я, важлива складова, українська культура.

Key words: Ukrainian traditional medicine, national health service system, important component, Ukrainian culture.

"Минуле й сьогодні — наші за-
соби, тільки майбутнє — наша мета".
Б. Паскаль¹

ВСТУП

На наших очах розпочався перехід від домінування аналітичного методу пізнання світу до цілісного системного його сприйняття. Сучасні природо- і людинознавство впритул наблизилися до релігійних основ бачення світу. Все більшого поширення набуває розуміння людини як складної відкритої біоенерго-інформаційної саморегульованої надсистеми, складовими якої є тіло (сома), психіка (душа) і духовна сфера. Людина — здорова, коли між вказаними її складовими існує гармонія, а їхні взаємозв'язки є збалансованими. Будь-які відхилення від стану рівноваги, які організм неспроможний компенсувати за рахунок регуляторних механізмів, у кінцевому результаті призводять до зменшення потенціалу здоров'я і прояву патологічного стану, себто хвороби. Хвороба ніколи не є ізольованою проблемою окремого органа чи системи. Це — завжди проявлений наслідок негараздів у всьому організмі [8].

¹ Паскаль Блез (1623—1662), французький філософ.

Медичні знання людства немов безкінечна і могутня ріка, що несе крізь тисячоліття надбання багатьох рас, цивілізацій і народів. В окремі періоди розвитку людства та в окремих своїх частинах воно, керуючись пануючим на той час світоглядом, баченням людини, її проблем та шляхів їх вирішення, певну частину медичних знань сприймає, формуючи на цій основі офіційну медичну науку і практику та називаючи її традиційною (академічною) медициною. Інші медичні знання, не менш цінні, автоматично стають маргінальними і, в кращому випадку, "делікатно" зветься нетрадиційними. Незалежно від цих процесів стало існує глибинна течія, що живиться джерелами народної мудрості, часто незбагнена, а тому і незатребувана, яка так і зветься, народна медицина.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ

Відповідаючи на виклики сьогоднішнього, Всесвітня організація охорони здоров'я (далі — ВООЗ) констату-

вала, що численні надбання народно і нетрадиційної медицини (далі — НіНМ), як складові цілісного медичного знання людства, мають позитивний вплив на стан здоров'я, та що з метою оздоровлення і лікування до них звертаються майже 80% населення світу. Тому ВООЗ заохочує і підтримує країни в їх діяльності з виявлення і впровадження цих методів у медичну практику.

Передумови розвитку та впровадження народної медицини в Україні сягають в тисячолітнє минуле давніх культур. За своєю сутністю, це найстаріша медицина, яка відома людству. Протягом віків медицина в основному базувалась на природних речовинах і холістичному підході до людини. Цей досвід збирався, збагачувався, а найбільш цінна його частина використовувалась науковою медициною. У всіх народів існують свої традиційні методи лікування, які віками відбирались і ретельно зберігались у пам'яті поколінь [4; 7].

Україна відноситься до країн, в яких НіНМ не тільки легально співіснує з офіційною медициною, про що свідчить, зокрема, стаття 74 Закону України "Основи законодавства України про охорону здоров'я", де вказано, що "як виняток за спеціальним дозволом Міністерства охорони здоров'я (далі — МОЗ) України або уповноваженого ним органу охорони здоров'я особам без спеціальної освіти дозволяється діяльність у галузі народної і нетрадиційної медицини", але й вони дедалі більше інтегруються, підтвердженням чого є включення в офіційний "Перелік лікарських посад у закладах охорони здоров'я посади "лікар з народної і нетрадиційної медицини" [5; 8; 10].

Народна і нетрадиційна медицина: основні поняття та їх офіційні тлумачення (Офіційні визначення ВООЗ та МОЗ України).

Народна медицина — це сума всіх знань і практичних методів (як тих, що можливо пояснити, так і тих, що пояснити неможливо), які застосовуються для діагностики, попередження і усунення порушень фізичної, психічної та соціальної рівноваги і які опираються винятково на практичний досвід і спостереження, що передаються із покоління в покоління як в усній, так і в письмовій формі.

Народний цілитель — людина, яка, на думку свого суспільства, знає способи надання медичної допомоги з використанням рослин, речовин тваринного і мінерального походження та деякі інші методи, що мають в своїй основі соціальні, культурні та релігійні витоки, а також знання, уявлення і вірування, що визнаються членами цього суспільства і стосуються фізичного та соціального благополуччя, причин хвороб і недуг.

Нетрадиційна медицина — це знання та практичні методи народної медицини, які мають певного автора.

Лікар з народної і нетрадиційної медицини (спеціальність офіційно визнана в Україні в 1997 р.) — це спеціаліст з вищою медичною освітою, який має юридичне право надавати первинну багатопрофільну медико-соціальну допомогу населенню із застосуванням методів народної і нетрадиційної медицини.

Медицина Київської Русі та місце в ній народної медицини.

Як свідчить здійснений нами аналіз літературних джерел, народна медицина українців — це складний

комплекс, в якому знайшли поєднання позитивні емпіричні знання, засоби лікувальної магії, народна традиція, а згодом — елементи професійної медицини, явища широкого міжнародного побутування і досвід місцевих спостережень [3; 6].

Медицина Київської Русі була доволі розвинена й не відставала від загальнолюдських середньовічних канонів. А народне цілительство випередило свій час й успішно застосовується й зараз.

З покоління в покоління передавалися в Київській Русі знання по фітотерапії. Не лише "народні цілителі", але й кожна господарка знала лікувальні властивості рослин і уміла готувати "зілля" — відвари, настої, чаї. Популярна в народі була "домашня фізіотерапія" — лазні, компреси, розтирання, масаж, укутування, "банки", клістири.

Однак специфічним "києворуським" методом була психотерапія. Вона базувалась на язичьких традиціях — заговорах, позбавленні від "пристріту", "порчі", "поброшеного". Рідко в яких інших державах (аж ніяк не в Європі з їхньою інквізицією) були так популярні ворожки, шептухи, чаклуни, заклинателі, відьми. Що характерно, ці традиції не прийшли до нас ззовні — ні з Візантії, ні з півночі, ні з античності. Вони збереглися на наших землях з незапам'ятних часів, і є невід'ємною частиною центрально-слов'янського сприйняття зв'язку живої людини з "іншим" світом.

Істориками зроблений узагальнюючий висновок про існування трьох основних типів медицини: древньої, народної язичницької; більш пізньої міської світської ремісничої; монастирської.

Одна з найбільш складних наукових проблем вивчення медицини Київської Русі — час виникнення і характер діяльності перших монастирських лікарень. Ще в історичній науці XIX ст. склалася традиція зв'язувати відкриття першої лікарні з ім'ям Феодосія Печерського. Н.А. Богоявленський, виходячи з "Життя Феодосія Печерського", написаного Нестором, також вважає, що для лікарні було відведено особливе місце, відгороджене забором від інших будівель, що додавало їй характер ізолятора. Хворим надавалася стаціонарна допомога. У монастир приводили і приносили людей з різними хворобами. Серед них були і діти, і дорослі. Кількість звертань досягала великих цифр. Більше за все було незможних, але зверталися і представники вищого стану [2].

Досліджуючи розробленість даної проблеми за матеріалами Інтернет-ресурсу, робимо висновок, що в проаналізованій автором історико-медичній літературі значне місце приділяється опису образів давньоруських лікарів, донесених нам "КиєвоПечерським патериком", насамперед Агапіту. Лікар повинен бути зразком гуманності, що межує із самопожертвою. Цими якостями володів Агапіт, що без закликів йшов до хворого і служив йому доти, поки хворий не вставав. У такій особистій участі лікаря в долі хворого "Патерик" і бачить мету й внутрішній зміст лікарського покликання. Самовіддане ставлення лікаря до хворого створює його надзвичайну популярність і любов народу. Усі лікарі Києво-Печерського монастиря були доступні, їм було невідоме марнославство. Лікар повинен бути вільним від будь-якої думки, спрямованої на збагачення за рахунок на-

даної медичної допомоги (Агапіт наказує роздати всі гроші жебракам і церквам і відмовляється їх брати). Високими моральними якостями відзначалися і Даміан, і Алімпій. У "КиєвоПечерському патерика" розробляється концепція лікування як духовного служіння. Здатність зціляти людей трактується як дарунок Божий, що відкривається праведникам за їхній духовний подвиг (наприклад, опис життя Даміана: "Даміан відрізнявся покірністю; дивував усіх своєю лагідністю. Його подвижницьке життя, пильнування по ночах, старанне заняття читанням святих книг, часте повстання на молитву, усе це було гарно відомо братії і викликало благоговіння. За все це сподобив Господь Бог Даміана дарунка чудотворного..."). Відповідно, лікування сприймається в першу чергу як невід'ємна частина служіння Господу. З відношенням до лікування як до дарунку Божого пов'язується і "безмеждність", неможливість плати за лікування. Агапіт говорить: "... ніколи ні від кого не беру за зцілення, тому що зціляю силою не моєю, але Христовою ...". Серед високих моральних якостей ченців "лічців" особливо підкреслюється християнська смиренність, зречення від мирської слави, багатства. Давньоруський історик залишив нам барвисті описи високоуманних діянь перших лікарів — ченців Києво-Печерської лаври: "...під чернечими клобуками в них були солідні знання медицини" (до слова, автори патерика — не історики, а священики). В одному із сюжетів розповіді про Агапіта ми бачимо колізію загальнолюдських і станових, монастирських норм: коли важко занедажує в Чернігові князь Володимир (майбутній Володимир Мономах), Агапіт відмовляється їхати до нього, залишається в лаврі. Ця колізія розв'язується здатністю Агапіта зціляти на відстані. У літературі детально досліджується складне питання про методи лікування, які застосовувались Антонієм, Агапітом та іншими монастирськими лікарями. Медики високо оцінюють рівень описаного у різних розповідях "Патерика" догляду за хворими (наприклад, така деталь — виснаженому ченцю не дають відразу багато їжі). Власне кажучи, це і є головна форма "служіння" лікарів. Не викликає сумнівів у дослідників і психотерапевтичний фактор: молитви (адже йдеться про ченців і парафіян), "накладення рук", що припускали безумовну віру у можливість цілителя (на цьому автори патерика особливо наполягають: у розповіді про Алімпія у випадку першого звертання проказеного без відповідної віри монастирські засоби не допомогли). Неоднозначно трактується згадуване в життях "брашно", "зілля", що давалося хворим. Автор-монах неодноразово і наполегливо підкреслює, що це була звичайна їжа з монастирського раціону.

Н.А. Богоявленський, намагаючись знайти раціоналістичне пояснення, вважає, що "лікувальна слава Агапіта значною мірою спочивала на його тонкому умінні вибирати звичайні харчові засоби і вміло застосовувати їх у постелі хворого". І.Л. Анікін вважає, що Агапіту були відомі і деякі лікарські засоби, що Київська Русь імпортувала зза кордону. Він посилається на епізод, коли лікарвірмен відвідав Агапіта і став допитуватися, якими ліками останній лікує хворих: "Оглянувши ліки, лікарвірмен сказав: "Нести се від наших зіль, але думаю, яко се від Олександрія приносять". І дійсно літопис від 1060 р. повідомляє, що лікарські зілля йдуть у Київ з

Олександрії. Але ж Агапіт на цю репліку відповідає негативно, і, таким чином, вона вказує лише на те, що ліками, які привозилися, користалися світські лікарі, а монастирські, якщо і робили це, то не зізнавалися. М.Б. Мирський без коментарів однозначно пише про "зілля" як про ліки: хворим Агапіт сам готував ліки ("сваряше зелие"). Це питання залишається невирішеним, тому що раціоналістичну основу в даному випадку можна тільки реконструювати, вона розходилася з метою написання житія, і відповідно, усіяко маскувалася [1; 2; 7].

Грунтуючись на викладеному вище, робимо висновок про те, що народна медицина як галузь народної культури стоїть на межі двох наук — медицини та етнографії і привертає увагу як медиків, так і етнографів. Але якщо представників медико-біологічного циклу наук цікавлять насамперед прикладні аспекти народної медицини, тобто лікувальні засоби, які являють собою з точки зору медичної практики найціннішу й найсуттєвішу її частину, то коло зацікавлень етнографії значно ширше. Крім чисто практичних завдань, її цікавить народна медицина як складова частина традиційно-побутової культури, в якій знайшов відображення світогляд народу, його багатий життєвий досвід.

Перспективи розвитку української народної медицини.

Автор не може погодитися з усталеним в науковій медичній думці поглядом на українську народну медицину та на методи її лікування як на нетрадиційні. Адже в ній акумульований багатовіковий досвід Українського народу, традиційні знання багатьох поколінь. Від неї веде свої витоки наукова медицина. Основними чинниками, які перешкоджають поступальному розвитку та утвердженню в державі потужного сектора української народної медицини є такі [9]:

- недосконалість нормативно-правової бази з регулювання народної медицини в Україні;

- відсутність у галузі охорони здоров'я України координації та контролю за здійсненням медичної практики в галузі народної медицини.

Аналіз літературних джерел за темою дослідження дає право стверджувати, що державні механізми з регулювання української народної медицини належним чином не сформовані. Їх подальше удосконалення має здійснюватися, виходячи з наступних принципів: пріоритетності цілей безпеки медичної послуги; обов'язковості отримання споживачами медичних послуг у фахівців з народної медицини вичерпної інформації щодо методів лікування, їх наслідків, можливих ускладнень та якості медичних послуг з оформленням письмової інформованої згоди пацієнта на медичне втручання; наявності та дієвості державного контролю за діяльністю медичних працівників з народної медицини з можливістю санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язань угоди про медичну послугу, недотримання виконавцем послуги термінів її виконання тощо.

ВИСНОВКИ

1. Доведено, що відповідаючи на виклики сьогодення, Всесвітня організація охорони здоров'я констатувала, що численні надбання народної і нетрадиційної медицини, як складові цілісного медичного знання люд-

ства, мають позитивний вплив на стан здоров'я, та що з метою оздоровлення і лікування до них звертаються майже 80% населення світу. Тому ВООЗ заохочує і підтримує країни в їх діяльності з виявлення і впровадження цих методів у медичну практику.

2. Виявлено, що передумови розвитку та впровадження народної медицини в Україні сягають в тисячолітнє минуле давніх культур. За своєю сутністю, це найстаріша медицина, яка відома людству. Протягом віків цей досвід збирався, збагачувався, а найбільш цінна його частина використовувалась науковою медициною.

3. Обґрунтовано, що медицина Київської Русі була доволі розвинена й не відставала від загальнолюдських середньовічних канонів. З покоління в покоління передавалися в Київській Русі знання по фітотерапії. Не лише "народні цілителі", але й кожна господарка знала лікувальні властивості рослин і уміла готувати "зілля" — відвари, настої, чаї. Популярна в народі була "домашня фізіотерапія" — лазні, компреси, розтирання, масаж, укутування, "банки", клістири.

4. Визначено, що впродовж років незалежності, сектор охорони здоров'я України, де використовуються методи і принципи народної медицини, збільшує свої потужності та розширює кількість і різноманітність медичних послуг.

5. Виявлено, що державні механізми з регулювання української народної медицини належним чином не сформовані. Їх подальше удосконалення має здійснюватися, виходячи з наступних принципів: пріоритетності цілей безпеки медичної послуги; обов'язковості отримання споживачами медичних послуг у фахівців з народної медицини вичерпної інформації щодо методів лікування, їх наслідків, можливих ускладнень та якості медичних послуг з оформленням письмової інформованої згоди пацієнта на медичне втручання; наявності та дієвості державного контролю за діяльністю медичних працівників з народної медицини з можливістю санкцій за невиконання або неналежне виконання зобов'язань угоди про медичну послугу, недотримання виконавцем послуги термінів її виконання тощо.

Література:

1. Аникин И.А. Монастырская больница Древней Руси // Советское здравоохранение, 1987. — № 11. — С. 58—61.
2. Богоявленский Н.А. Древнерусское врачевание в X—XVII вв. Источники для изучения русской медицины. — М.: Медгиз, 1960. — 326 с.
3. Величко В. Цілителство на Русі // Здоров'я киян, 2013. — № 9 (226). — С. 12.
4. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. Історія медицини: навч. посібник. — К.: Вища школа, 1991. — 431 с.
5. Дудка В.В., Євтушенко В.В. Теоретичне підґрунтя проблеми державного регулювання народної та нетрадиційної медицини у наукових працях українських і зарубіжних авторів (до проблеми державного регулювання здоровоохоронної сфери) // Інвестиції: практика та досвід. — 2012. — № 4. — С. 111—115.
6. Ievtushenko V.V., Pokanevych O.V., Radysh Ya.F. Folk Medicine on the territory of Ukraine: Introduction to the Problem. — The Pharma Innovation, 2014. — № 3. — С. 28—29.

7. Мирский М.Б. Медицина средневековья // Проблемы социальной гигиены, здравоохранения и истории медицины. — 2000. — № 4. — С. 55—58.

8. Островерха Ю. Народна і нетрадиційна медицина в сучасному світі та Україні [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.holimed.lviv.ua/u_02_tradmed_002.html

9. Поживілова О.В. Народна та нетрадиційна медицина — важлива складова системи охорони здоров'я / О.В. Поживілова // Вісник Академії праці і соціальних відносин Федерації профспілок України. — 2011. — № 1. — С. 4—10.

10. Поканевич О. Аналіз стратегії Всесвітньої організації охорони здоров'я в галузі народної медицини 2014—2023 рр. / О. Поканевич, В. Євтушенко, Я. Радиш // Публічне адміністрування: теорія та практика: ел. зб. наук. пр. — Д.: ДРІДУ НАДУ, 2014. — Вип. 1. — Режим доступу: [http://www/dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-01\(11\)/13.pdf](http://www.dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/13.pdf)

References:

1. Any'ky'n, Y'. A. (1987), "Monastic Hospital of ancient Russia", *Sovetskoe zdravooxranen'y'e*, vol. 11, pp. 58—61.
  2. Bogoyavlensky'j, N.A. (1960), *Drevnerusskoe vrachevany'e v X—XVII vv. Y'stochny'ky' dlya y'zucheny'ya russkoj medy'cy'ny* [Ancient healing in X—XVII centuries. Sources for the study of Russian medicine], Medgyz, Moscow, Russia.
  3. Vely'chko, V. (2013), "Healing in Russia", *Zdorov'ya ky'yan*, vol. 9 (226), pp. 12.
  4. Verxrats'ky'j, S. A. and Zabłudovs'ky'j, P. Yu. (1991), *Istoriya medy'cy'ny* [History of Medicine], Vytsha shkola, Kyiv, Ukraine.
  5. Dudka, V. V. and Yevtushenko, V. V. (2012), "The theoretical foundation problems of state regulation of alternative medicine in scientific works of Ukrainian and foreign authors (the issue of government regulation zdorovoohoronnoyi areas)", *Investy'ciyi: prakty'ka ta dosvid*, vol. 4, pp. 111—115.
  6. Ievtushenko, V. V. and Pokanevych, O. V. and Radysh, Ya. F. (2014), "Folk Medicine on the territory of Ukraine: Introduction to the Problem", *The Pharma Innovation*, vol. 3, pp. 28—29.
  7. My'rsky'j, M. B. (2000), "Medicine Middle Ages", *Problemy socy'al'noj gy'gy'eny, zdravooxranen'y'ya y' y'story'y' medy'cy'n*, vol. 4, pp. 55—58.
  8. Ostroverha, Yu. "Folk and alternative medicine in the modern world and Ukraine", available at: http://www.holimed.lviv.ua/u_02_tradmed_002.html (Accessed 29 Jun 2015).
  9. Pozhy'vilova, O. V. (2011), "Of alternative medicine — an important component of the health system", *Visnyk Akademi'y praci i social'ny'x vidnosy'n Federaciyi profspilok Ukrayiny'*, vol. 1, pp. 4—10.
  10. Pokanevy'ch, O. Yevtushenko, V. And. Rady'sh, Ya. (2014), "Analysis of the strategies of the World Health Organization in the field of traditional medicine 2014—2023 rr.", *Publichne administruvannya: teoriya ta prakty'ka*, [Online], vol. 1. available at: [http://www/dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-01\(11\)/13.pdf](http://www/dbuapa.dp.ua/zbirnik/2014-01(11)/13.pdf) (Accessed 29 Jun 2015).
- Стаття надійшла до редакції 13.07.2015 р.*